

The Gleaner

Vol 26 (2008)

Οι αναστολές ενός φιλελεύθερου εκδότη. Οι εκκλησιαστικές πηγές και ο Δ. Σ. Γκίνης

Κωνσταντίνος Γ. Πιτσάκης

doi: [10.12681/er.79](https://doi.org/10.12681/er.79)

To cite this article:

Πιτσάκης Κ. Γ. (2008). Οι αναστολές ενός φιλελεύθερου εκδότη. Οι εκκλησιαστικές πηγές και ο Δ. Σ. Γκίνης. *The Gleaner*, 26, 295–298. <https://doi.org/10.12681/er.79>

ΟΙ ΑΝΑΣΤΟΛΕΣ ΕΝΟΣ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΥ ΕΚΔΟΤΗ

Οί ἐκκλησιαστικὲς πηγὲς καὶ ὁ Δ. Σ. Γκίνης

Ο Δ. Σ. ΓΚΙΝΗΣ, ΕΜΒΛΗΜΑΤΙΚΗ μορφή στην ιστορία τῆς μελέτης τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ πρωτοπόρος ἐρευνητῆς τοῦ μεταβυζαντινοῦ δικαίου, προσεκτικὸς καὶ εὐσυνείδητος ἐκδότης νομικῶν κειμένων καὶ καλὸς γνώστης τῆς χειρόγραφης παράδοσής τους, δὲν ἀπέφυγε νὰ ἀφήσει στὴν ἐκδοτικὴ παραγωγή του ἴχνη μιᾶς, χαρακτηριστικῆς ἀσφαλῶς γιὰ τὴ γενιὰ καὶ τὴν παράδοση στὴν ὁποία ἀνήκε καὶ γιὰ τὴν παιδεία του, ἀντιπάθειας γιὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ θέματα, ἢ ὁποία ὅμως ἀντανανκιάται καὶ σὲ μία προφανή, ἐνίοτε, ἀδιαφορία γιὰ τὶς ἴδιες τὶς βιβλικές, θεολογικὲς καὶ ἐκκλησιαστικὲς πηγές. Ἡ ἀνομολόγητη αὐτὴ ἀδιαφορία — ποὺ ἀνιχνεύεται πάντως καὶ σὲ θεωρητικὰ κείμενά του — εἶναι παρούσα καὶ στὸ *Περίγραμμα ἱστορίας τοῦ μεταβυζαντινοῦ δικαίου*, καθίσταται ὅμως ἔντονα ἐμφανὴς στὶς ἐκδόσεις του νομικῶν πηγῶν. Ἔτσι π.χ. στὴν ἐκδόσή του (ὑπὸ τὸ ὄνομα καὶ τοῦ Ν. Ι. Πανταζόπουλου) τῆς δημῶδους μορφῆς τοῦ Νομοκάνονα τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ: *Νόμος. Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα τοῦ Τμήματος Νομικῆς καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 1 (1982), Θεσσαλονίκη 1985, ὅπου, ὅπως εἶναι γνωστό, ὅσα κείμενα, κεφάλαια ἢ τμήματα κεφαλαίων, ἀφίστανται τοῦ γνησίου νομικοῦ, ἢ ἔστω νομοκανονικοῦ, ἐνδιαφέροντος καὶ ἀποβαίνουν «ἀφόρητα» ἐκκλησιαστικὰ ἀπλῶς ἀποσιωπῶνται: πρόκειται γιὰ κείμενα κυρίως θεολογικά, ἐκκλησιαστικῆς τάξεως ἢ ἱστορίας, λειτουργικῆς κλπ., ἀλλὰ ἀκόμη καὶ χαλαροῦ κανονικοῦ ἐνδιαφέροντος· ἡ παράλειψή τους σημειώνεται μὲ χαρακτηριστικὲς γιὰ τὴν ἐκδοση, ἀναγνωρίσιμες καὶ μὲ τὴν πρώτη ματιὰ καὶ ἀκατανόητες στὸν μὴ ὑποψιασμένο ἀναγνώστη, σειρὲς στιγμῶν. Ἡ ματαίωση τῆς δημοσίευσης τῶν προλεγομένων τῆς ἐκδοσης, τὰ ὁποῖα θὰ ἐπεξηγοῦσαν τὴ λογικὴ τῶν παραλείψεων αὐτῶν, καθιστᾷ ἀκόμη δυσχερέστερη τὴν κατανόησή τους — δεδομένου μάλιστα ὅτι δὲν εἶναι, φυσικά, πάντοτε εὐχερὲς νὰ διαγνώσει ὁ ἀναγνώστης τὸ εἰδικὸ περιεχόμενο κειμένων ποὺ παραλείπονται. Ἡ «ἀτυχία» τοῦ Γκίνης ὑπῆρξε ὅτι, κορυφαῖος ἐρευνητῆς τοῦ μεταβυζαντινοῦ δικαίου, ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ ἀσχολεῖται, ἐκ τῶν πραγμάτων, μὲ κείμενα τῆς νομικῆς, ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης, συχνὰ σὲ ἀδιάσπαστη σύνδεση.

Στὴν πολλαπλῶς πολύτιμη ἐκδοση τοῦ *Νομικοῦ* τοῦ Θεοφίλου Καμπανίας (Θεσσαλονίκη 1960), τοῦ «φιλελεύθερου δεσπότη» κατὰ τὸν Γκίνη, ἡ ἐκδοτικὴ «ἀδιαφορία» γιὰ τὶς ἐκκλησιαστικὲς πηγές, ἢ ὁποῖα ὀδηγεῖ ἐνίοτε καὶ σὲ συγκεκριμένα σφάλματα, εἶναι χαρακτηριστικὴ. Μία τυπο-

λογία με ένδεικτικά παραδείγματα κατά κατηγορία, τὰ ὁποῖα θὰ μπορούσαν εὐχερῶς νὰ πολλαπλασιαστοῦν, ἀκολουθεῖ (παρεμβαίνω σιωπηρὰ στὴν ὀρθογράφηση τοῦ κειμένου, ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει προφανῆς ἀβλεψία):

1. Ἡ ἀμέλεια στὴν ταύτιση τῶν βιβλικῶν πηγῶν τοῦ Νομικοῦ. Ἐνῶ στις νομικὲς πηγές ἡ ταύτιση εἶναι, κατὰ τὸ δυνατόν, πλήρης, καὶ τὸ ἴδιο ἐπιδιώκεται, κατ' ἀρχήν, καὶ γιὰ τὶς φιλολογικὲς πηγές, κυρίως γιὰ τοὺς κλασικοὺς συγγραφεῖς, εἶναι προφανῆς ἡ ἀδιαφορία γιὰ τὶς βιβλικὲς πηγές, ὅπου μάλιστα ἡ ταύτιση συνήθως ἐπιτυγχάνεται ἀμέσως (καὶ ἐπιτυγχάνοταν ἐξίσου καὶ κατὰ τὴν προηλεκτρονικὴ ἐποχὴ) με χρήση τῶν διαφόρων concordantiae. Ἀπὸ τὰ τρία ρητὰ ψαλμικά παραθέματα στὸ III. 57 ὁ ἐκδότης ταυτίζει μόνο τὸ πρῶτο (Ψαλμ. 67 [68]. 7). Τὸ δεύτερο: «Εἶπε καὶ σὺ μετὰ τοῦ Δαβὶδ· ὁμοιώθην πελεκάνι ἐρημικῶ» (Ψαλμ. 101 [102]. 7) μένει ἀταύτιστο, τὸ ἴδιο καὶ ἡ συνέχειά του, λίγο πιὸ κάτω: «ἐγενήθην ὡσεὶ νυκτικόραξ ἐν οἰκοπέδῳ». Ἀταύτιστο μένει καὶ τὸ παράθεμα στὸ ΙΘ' 17: «εἰς τὸ ἄσμα τῶν Ἀσμάτων τοῦ Σολομῶντος τό· ἐξήκοντά εἰσι βασιλίσσαι καὶ ὀγδοήκοντα παλλακαὶ» (ἄσμα 6.8), παρὰ τὴ ρητὴ παραπομπή. Στὸ III. 56: «Καὶ ὁ Ἱερεμίας· ἀγαθὸν ἀνδρὶ, ὅταν ἄρῃ τὸν ζυγὸν ἐκ νεότητος αὐτοῦ, καθήσεται κατὰ μόνας» (Θρήνοι 3.27-28)· «καὶ πάλιν· οὐκ ἐκάθισα μετὰ συνεδρίου αὐτοῦ [αὐτῶν scf.] παιζόντων, κατὰ μόνας ἐκαθήμην, ὅτι ἐνεπλήσθην πικρίας» (Ἱερ. 15.17). Ἡ δευτέρη γραφὴ τοῦ τελευταίου παραθέματος (στὸν κώδ. K = Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης 99): «οὐκ ἐκάθισα μετὰ συνεδρίου ματαιότητος» παραπέμπει στὸ Ψαλμ. 25 [26]. 4. Φυσικὰ αὐτὰ τὰ παραθέματα ἀποσιωπῶνται καὶ στὸ εὐρετήριο πηγῶν· ὁ Ἱερεμίας τοῦ III. 56 (ὡς: III. 57) μνημονεύεται, ἀλλὰ χωρὶς ἐνδειξὴ χωρίων καὶ, βέβαια, χωρὶς διάκριση μεταξὺ τῶν βιβλίων Ἱερεμίας καὶ Θρήνων.

2. Ἡ τυχαία ταύτιση. Ἐτσι στὸ ΛΓ' 7: «Παρακαλεῖ θερμῶς τὸν Θεὸν ὁ Σολομῶν διὰ νὰ γίνῃ κριτὴς δίκαιος καὶ λέγει· δώσεις τῷ δούλῳ σου καρδίαν τοῦ ἀκούειν καὶ διακρίνειν τὸν λαόν σου ἐν δικαιοσύνῃ τοῦ συνιέναι ἀναμέσον ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ». Ἡ μνεῖα τοῦ Σολομῶντος ἀρκεῖ στὸν ἐκδότη γιὰ νὰ συνδυάσει τὸ χωρίο μετὰ τὸ ἄσμα Ἀσμάτων —παρὰ τὴν ἐμφανέστατη ἀπουσία στὸ κείμενο ὁποιουδήποτε ἐρωτικοῦ στοιχείου. Ἡ ἀπόδοση αὐτὴ γίνεται ὅχι στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα (καὶ ὑπόμνημα πηγῶν) ἀλλὰ στὸ εὐρετήριο πηγῶν (σ. 329), χωρὶς βέβαια παραπομπὴ στὸ ὑποτιθέμενο χωρίο τοῦ ἄσματος. Στὴν πραγματικότητά τὸ χωρίο εἶναι σύμφυση βιβλικῶν φράσεων, κυρίως: Ψαλμ. 71 [72]. 2 «κρίνειν τὸν λαόν σου ἐν δικαιοσύνῃ»· Σοφία Σολομῶντος 9.12 «καὶ διακρινῶ τὸν λαόν σου δικαίως»· καὶ βέβαια Γεν. 3.5,22 «γινώσκοντες καλὸν καὶ πονηρόν»· «τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρόν». Ἀντίθετα ἡ γνήσια παραπομπὴ στὸ ἄσμα Ἀσμάτων στὸ ΙΘ' 17, ποὺ εἶδαμε, ἀποσιωπᾶται στὸ εὐρετήριο. Βέβαια στὸ ἴδιο χωρίο ΛΓ' 7 ἡ παραπομπὴ στὴν Ἰλιάδα (Α 69-70) ταυτίζεται πλήρως.

3. Τὰ κείμενα τῆς ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας. Δυσχερέστερη βέβαια ἀπὸ τῶν βιβλικῶν, ἡ ταύτιση τῶν ἄλλων κειμένων τῆς ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας ἀκόμη λιγότερο ἐπιδιώκεται (βλ. καὶ εὑρετήριο πηγῶν σ. 331-332). Ἔτσι π.χ. στὸ 1Θ' 17, στὸ χωρίο-σχόλιο στὸ Ἄσμα Ἄσμάτων 6.8 ποὺ εἶδαμε, τὸ ὁποῖο ρητὰ ἀποδίδεται στὸν Ἐπιφάνιο Κύπρου (τὸν Ἐπιφάνιο ὁ Γκίνης δὲν κατατάσσει, παρὰδοξα, στοὺς «Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας» ἀλλὰ στίς «ἄλλες θεολογικὲς πηγές»), ἡ ταύτιση θὰ ἦταν μᾶλλον εὐχερῆς, ἀκριβῶς λόγῳ τοῦ περιεχομένου τοῦ χωρίου, τῆς βιβλικῆς ἀναφορᾶς του καὶ κυρίως τῶν ἐβραϊκῶν λέξεων ποὺ περιλαμβάνει (οἱ ἐβραϊκὲς λέξεις εἶναι ἀλλοιωμέναι κάπως στὸ Νομικὸν ἢ στὴν ἔκδοσή του): PG 42, 784. Ἀλλά, ἔτσι κι ἄλλιως, ὁ ἐκδότης, παρὰ τὴ σχετικὴ ἐξαγγελία του στὴν ἀρχὴ τοῦ εὑρετηρίου πηγῶν, δὲν προσφεύγει στὴν Ἑλληνικὴ Πατρολογία ἢ σὲ ἄλλες πατερικὲς ἐκδόσεις γιὰ τὴν ταύτιση τῶν κειμένων. Χρῆση τῆς Πατρολογίας γίνεται, νομίζω, μόνον γιὰ κείμενα τοῦ Συμεῶν Θεσσαλονίκης καὶ σὲ μία μόνον περίπτωσι, τοῦ (ψευδο-)Ἰωάννη τοῦ Νηστευτῆ (εὑρετήριο, σ. 332). Πολὺ περισσότερο περιέργη φαίνεται ἡ μὴ ταύτιση χωρίων ἐκκλησιαστικῆς προέλευσης ποὺ ἔχουν νομικὸ ἢ νομοκανονικὸ χαρακτήρα καὶ περιλαμβάνονται στίς κανονικὲς συλλογές, κατ' ἐξοχὴν στὴν ἔκδοσι τῶν Ράλλη – Ποτλῆ, στὴν ὁποία ὁ ἐκδότης συνεχῶς παραπέμπει («Σ»). Ἔτσι: στὸ Π.90 τὸ ἀταύτιστο χωρίο τοῦ Ἡλία Κρήτης = Σ 5, 381· στὰ Ι.114 καὶ Π.58 τὸ (δίδυμο) ἀταύτιστο χωρίο τοῦ Ἰωάννου Κίτρου = Σ 4, 484 (ἀπόκρισι 50 Θεοδώρου Βαλσαμῶνος στὸν Μάρκο Ἀλεξανδρείας)· στὸ ΙΖ' 35 τὸ ἀταύτιστο χωρίο τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη = Σ 6, 126. Ὁ ἅγιος Νεῖλος, ἀσκητικὸς συγγραφέας, τοῦ ΠΙ.46 ἀσφαλῶς δὲν εἶναι ὁ πατριάρχης Νεῖλος Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Π.16, ὅπως φέρεται στὸ εὑρετήριο (σ. 332)· καὶ θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ ἀγνοηθεῖ, στὸ εὑρετήριο (σ. 331), ὁ διαχωρισμὸς γιὰ τὸ ἴδιο χωρίο Α' 16 δύο πηγῶν: Θεοδόσιος Α' πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως καὶ Θεόδωτος Β' πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (πρόκειται γιὰ κακὴ παράδοσι τοῦ ὀνόματος στὴν πράξι τοῦ πατριάρχου Θεοδότου Β', *Les Regestes* ἀρ. 1036). Τὰ δείγματα, εἶπαμε, θὰ μπορούσαν νὰ πολλαπλασιασθοῦν. Ἡ πιὸ εὐλογη ἀδυναμία ταύτισης εἶναι, βέβαια, αὐτὴ στὰ χωρία Ι.114 καὶ Π.58 ποὺ εἶδαμε: «Ἰωάννης Κίτρος» = Θεόδωρος Βαλσαμῶν. Ἡ ἀπόδοσι στὸν Ἰωάννη Κίτρος ὀφείλεται σὲ σφάλμα μνήμης τοῦ Θεοφίλου ἢ σὲ κακὴ χρῆσι τῆς πηγῆς του: Στὴν ἔκδοσι Leunclavius, *Iuris Graecoromani tam canonici quam civilis tomi duo*, I, Φραγκοῦρτη 1596, οἱ ἀποκρίσεις τοῦ Βαλσαμῶνος (σ. 362-394: ἡ συγκεκριμένη ἀπόκρισι 50 στίς σ. 385-386, μὲ ἀρ., ἐκεῖ, 48) δημοσιεύονται μετὰ τίς ἀποδιδόμενες στὸν Ἰωάννη Κίτρος, ἀλλὰ ὄχι σὲ ἄμεση συνέχεια (σ. 323-335). Τὴν ἴδια ἀπόδοσι ὅμως, στὸν Ἰωάννη Κίτρος, βλ. καὶ στὸ *Πηδάλιον* (Ἀθήνα 1970, σ. 255 σημ. 1 στὸν κανόνα 40 Πενθέκτης)· ὁ συντάκτης Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης δὲν πρέπει νὰ ἀντλεῖ ἀπὸ τὸν Θεόφιλο,

γιατί παραπέμπει, αὐτοτελῶς, καὶ στὸ ὑποτιθέμενο χωρίο τοῦ «Ἰωάννη Κίτρου»: «ἐν τῷ δ' αὐτοῦ κανόνι». Ἴσως ἡ παραδρομὴ θὰ πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ σὲ τρίτη, κοινή, πηγὴ (πβ. *Πηδάλιον*, 249 σημ. 2: «ὁ Κίτρος ἀποκρίσ. ια' ἐν χειρογράφοις σωζομένῃ»)· πρόκειται, πιθανότατα, γιὰ τὴν ἀνέκδοτη ἐπεξεργασία τῶν ἀποκρίσεων τοῦ Κίτρος ἀπὸ τὸν Ματθαῖο Βλάσταρη, στὴν ὁποία ἔχουν συμπεριληφθεῖ καὶ ἀποκρίσεις τοῦ Βαλαμῶνος στὸν Μάρκο Ἀλεξάνδρειας (βλ. Π. Β. Πάσχος, *Ὁ Ματθαῖος Βλάσταρης καὶ τὸ ὑμνογραφικὸν ἔργον του*, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 114, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία· Ὁ ἴδιος, *Ἄπαντα τὰ ὑμνογραφικὰ τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη*, Ἀθήνα 1980, σ. 25).

Εἶναι ὅμως ἀδιανόητο ὅτι ὁ Δ. Σ. Γκίνης φαίνεται νὰ διαχωρίζει, στὸ εὐρετήριο πηγῶν (σ. 331), τὸν Ζαχαρία Μαραφάρᾶ (*Περὶ τῶν τῆς συγγενείας βαθμῶν*, Βενετία 1564) τοῦ ΜΔ' 13 ἀπὸ τὸν «Ζαχαρία χαροφύλακα» τοῦ Μ' 7 — πρόσωπο καὶ ἔργο ποὺ τοῦ εἶναι ἀπόλυτα γνωστὰ καὶ οἰκεῖα (*Περίγραμμα* ἀρ. 65) καὶ τὴν ταυτότητα τῶν ὁποίων ὁ ἴδιος ἔχει σημειώσει σαφῶς στὰ οἰκεῖα χωρία τῆς ἐκδόσεώς του (σ. 303 σημ. 5 καὶ σ. 275 σημ. 4). Ἄγνοια ἢ ἀμέλεια τρίτων, συντακτῶν τῶν εὐρετηρίων, καὶ κάποια ἀδιαφορία στὸν ἔλεγχο ἀπὸ τὸν ἐκδότη — γιὰ εὐεξήγητους λόγους, ποὺ προσπαθήσαμε νὰ κατανοήσουμε ἐδῶ.

Συμπέρασμα· ὁ ἐρευνητὴς ποὺ κατόρθωσε νὰ ταυτίσει ἕναν μεγάλο ἀριθμὸ ἀνώνυμων ἢ ἔμμεσα δηλούμενων συγγραφέων στὴ μνημειώδη *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία, 1800-1863* (Ἀθήνα 1939-1957), ἐκεῖνος ποὺ μᾶς ἀποκάλυψε *Τὰ ἀνώνυμα ἔργα τοῦ Κοραῖ* (Ἀθήνα 1948), ἀποστρεφόμενος καὶ δὲν θέλησε νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὴν ταύτιση καὶ πατερικῶν ἐκκλησιαστικῶν πηγῶν στὰ μεταβυζαντινὰ νομικὰ κείμενα. Κάποια δείγματα θέλησα νὰ παρουσιάσω σ' αὐτὸ τὸ παρασχόλημα.